

A PRÓZA HUMORA*

A magyar irodalomban mintha másodlagos volna a humor. Ami az angolban természetes, nálunk ritka, mint a fehér holló. Történelmünk alakulása lehet ennek a jelenségnek a magyarázata: a magyar líra nemzeti sorsfeladatokat vállalt, a próza pedig akkor vált a legkeményebbé, legizgalmasabbá, amikor adatfeltáró munkával segítette a társadalmi tisztázódás folyamatát. A magyar történelem nem mutatott föl olyan eseményt, amely alkalmas lett volna arra, hogy felhőtlen nevetést keltsen. A társadalombírálat a felháborodás tüzeiben fogant, s ha egy-egy regény, elbeszélés peremén megvilan is a humor, többnyire a tragédia árnya sejlik föl mögötte. A *Hét krajcárban* az anya nevet, nevet megállíthatatlanul, s közben kistia keze fejére csöppen a vére. A lagziban halálra eszi magát a főhős. (Tragédia) De ha a huszadik századi magyar regény többi kísérletét nézzük, azokban is majdnem mindig felhabzik a balsejtelem, valami komor árny, amely fokról fokra felhői be a cselekményt és válik az események mozgató rugójává. Így van Babitsnak majd mindegyik regényében, így Kosztolányi nagyszerű regényfolyamában, s ha nagyon a mélyére hatolunk Krúdy csodálatos világának, abban is felfedezhetjük a magányos ember tragédiáját, melyet nem enyhít a még oly művészi szépséggel ábrázolt, lebegővé átlényegített környezete sem.

Van persze a magyar regénynek egy másik ága is, a Kakuk Marci és az Ábelek világa. Meggyőződésünk, hogy Tersánszky azért nem nyert írói rangjához méltó elismerést, mert a kritika, a tudomány egyszerűen nem tudott mit kezdeni a humorával. Még remek irodalomértő kortársai is finnyás távolságtartással közelítettek világához és alakjaihoz, csak a remek ítéletű Osvát mondta ki, hogy a *Ruszka Gyuriék karácsonya* az egyik legjobb magyar elbeszélés. (Ebben tűnik fel először Kakuk Marci.)

A humort részben mégis Tersánszky honosította meg nálunk. Mert Karinthy kora előtt járt, az abszurditásig fokozta mondanivalóját. Herczeg Ferenc és utánpótlói pedig az urambátyámos kedélyeskedéssel, mely a *Gyurkovics fiúk és lányok* világát jellemzi, s amely alighanem Mikszáthból ered, jóvátehetetlenül beporosodtak mára. (Mindez nem jelenti azt, hogy Herczeg olyan rossz író volna, amelyen nagy körülötte a csönd.)

* Kolozsvári Grandpierre Emil: *Hullámtörők* (Magvető, 1978); Jékely Zoltán: *Angyalfia* (Szépirodalmi 1978)

Talán e néhány vázlatos bevezető sor is jelezheti, mily bátorság kellett Kolozsvári Grandpierre Emil részéről ahhoz, hogy elfogadtassa az olvasóközönséggel Csibráky doktort, illetve különféle alteregóit. Kolozsvári Grandpierre profétikus korba született, s ő fityiszt mutatott (és mutat ma is) a profétának. Pajzán mozdulatokkal ütogeti bizonyos testrészt, amikor a felelősségvállalás heroizált gesztusaival találkozik, s ugyanakkor ő maga is hivatást teljesít, hisz lebegő intellektualizmusa, mely ugyanakkor nagyon is érzékletes — és érzeki — realizmussal párosul, új ággal oltotta be prózairodalmunkat.

Vannak regényei, esszébe oltott emlékezései és történeti példázatai. Írjon bármelyik formában, az események háttérében mindig ott érezzük az író ironikus fintorát, szemének gúnyos villanását, hogy no most megint sikerült pukkasztania prúd olvasóit. A *Tegnappal* mégis iskolát teremtett, hiszen az azóta született önelemzések és életrajzi regények kimondva-kimondatlanul ezt tekintették példájuknak. S hogy írója számára is sokat jelentett, azt abból sejthetjük, hogy a műfaj nagyszerű telitalálatához vissza-visszatér, legutóbb épp a *Hullámtörőkkel* (de ezt, hogy „legutóbb”, máris idézőjelbe tehetjük, hiszen a Kortársban hónapról hónapra jelennek meg ennek is újabb folytatásai *Béklyók és barátok* címmel, s ahogy az író bámulatos munkabíráását ismerjük, nem lenne meglepetés, ha hamarosan a könyvesboltokban is vízontláthatnánk ennek teljes változatát).

Lehet-e újat mondani egy élet és egy nemzedék élettörténetének szeletéről a *Tegnap* után? Ez a kérdés óhatatlanul felvetődik, hiszen az 1942-ben megjelent mű kétségtelenül remeklés volt, egy életérzés, gondolkodásmód végérvényes kritikája, a középosztály mentalitásával való szakítás látványos és eredményes gesztusa. Míg nemzedéktársai úgy vetettek számot múltjukkal, hogy nosztalgikus elemekkel színezték át emlékeik rajzolatait, Kolozsvári Grandpierre Emil egyetlen mozdulattal kivágta az egészet az ablakon, s már fordult is új világ, új téma után.

Persze — mint ahogy a *Tegnappal* indult, de ma sem végérvényesen lezárt önelemző regényfolyama bizonyítja — a szakítás mégsem olyan egyszerű. Az író meg-megkísérti a múlt. Új meg új réte-

geit tárja hát föl, de egyre kérlelhetlenebb iróniával teszi ezt, olyan ember mozdulatával, akinek immáron csak véletlenül volt köze mindehhez, aki egykori önmagát is tudja az írónia, a leleplező gúny eszközeivel ábrázolni. Az „eltávolítás”-nak sajátos, új lehetőségét találta meg így, hiszen emlékezőseinek főhőse, a fiatal Kolozsvári Grandpierre Emil, akinek jócskán van ugyan köze a maihoz, de ez a mai mégis egészen más: bölcs derűvel és megértéssel követi nyommon fiatalkori énjét, fejét csóválja egy-egy pajzán kalandja láttán, s felcsattan, ha igazságtalanság éri. Azt azonban mindvégig érezteti, hogy amit elmond, azt részben megoldotta, részben lezárta már a múltó idő.

Az ötlet elbűvölő, a könnyedség szemkápráztató, humora pedig ellenállhatatlan. Igazi elbeszélő, nincs szüksége izsádságos mutatóvanyokra, hogy nyersanyaga legyen. Mesél, emlékezik, egyik emlékképét követi a másik, egyik ötletéből következik az újabb, s növekvő érdeklődéssel követjük kalandos útján, hiszen megejt és lefegyverez humorával, mely oly ritka madár mai prózairódmunkban.

Jékely Zoltán prózáját is belengli a pajzán humor és önirónia. Nála nem alkalmi kirándulás a regény, nem a nagy költő játszi erőpróbálgatása. Hisz épp a legnagyobb irodalmi viharok idején, a Nyugat második és harmadik nemzedéke irodalmi bevillongásainak tetőpontja körül jelentek meg első regényei, a *Kincskeresők*, a *Medárdus* és a *Zugliget*. Az akkori fiatal írók nagy kísérlete volt a szürrealista regény új életre keltése: Jékely művei is ebbe a folyamba illeszkedtek — a legparadoxabb példák kétségtelenül Molnár Kata művei voltak —, ám az ő prózájában tetten lehetett érní az erdélyi hagyomány egyes elemeit, elsősorban Tamási Áron *Ábelének* villódzását. Kisregényei közül, az 1943-ban megjelent *Házsongárdi föld* kifejezetten erdélyi tematikájú, a *Két régi csók* ugyanebből a kötetből átkerült a most megjelent *Angyalfiába* is. Ez a téma különben Jékelynek egyik legsajátabb terénuma: hősei állandóan álom és való határmezsgyéjén egyensúlyoznak, káprázat úzi velük tréfáját, de mikor káprázatnak hiszik, kiderül, hogy a valóság üzenete volt. Hasonló alapállásból született *A halászok és a háló* (1946) néhány lidérces története, míg későbbi regényeiben (*A fekete vitorlás*, *Felsőges barátom*, *Bécsi bolondjárás*) elsősorban fergeteges humorával bilincseli le az olvasót. Az *Isten madara* elbeszélései me-

gint a múltba ásnak vissza, humor és nosztalgia elegyül bennük, a nevetés habján ott úszik a könnycsepp is.

E rövid áttekintésünk is sejteti, hogy Jékely Zoltán mögött komoly prózai életmű áll. Az *Angyalfia* sem teljesen új elbeszéléseket tartalmaz, az író pontosan válogatva újabb termése mellé sorolta a régebbiekből azokat, melyek hangulatilag vagy tematikailag ide illettek. Mert ez a kötet teljesen egységes, leginkább Krúdyra emlékeztet; fél századdal utána egy másik prózairó kalandozik emlékei és vágyai között, meg-megidézve a jóvátehetetlenül tovatűnt arcokat és tájakat, kísérteties emlékeket ébresztve a múltból. A kötet legjobb elbeszélése alighanem a *Két kard keresztben*. Egy látszólag elfeledett régi összetűzés nyomán indul a cselekmény, az akkor párbajt vívó két fiú ismét találkozik, s az akkori vesztes szinte törbe csalja a győztest, hogy újra megvívhatson vele, elégtételt vehessen rajta. Az értelmetlen, de vérre menő párbaj végül is eldöntetlenül végződnék, a régi vesztes azonban nem tud belenyugodni ebbe, földre dönti ellenfelét és beléharap. Úgy szedik le róla a segédek a közben eszméletlenné vált hatalmas testet, s közben kiderül, hogy „megint rohama van”. Az író — mert hiszen ő a szenvedő fél; s elbeszéléseiben amúgy is szívesen alkalmazza az egyes szám első személyes, közvetlenebb elbeszélő módot — a rendkívül csinos és „szolgálatkész” szobalánnyal együtt lopakszik ki az elátkozott házból. Körülöttük mintha a régi Tabán, Krúdyék Tabánja éledne újjá. A varázslatnak azonban vége, az idill csak két napig tart: a volt szobalány kísírt szemel állást keresni indul, Baku pedig — a hajdani vesztes — hosszú időre eltűnik, majd ismét telefonál: rezervátumi vadászatra hívja volt osztálytársát, aki azonban előrelátón visszautasítja a meghívást. Nem is találkoznak többé: Baku „egy hét múlva halt meg, azon a vadászaton, a szállóban, hajnalig tartó muri után”.

Ennyi az elbeszélés váza. De Jékely igazi prózairó: egyetlen sorsba, Bakuéba belészövi az elmúlt évek történelmének sok jellemzőjét, kis és nagy tragédiák árnyát, örömök gvémántját. Varázslata az, hogy mester módjára bonyolítja a történetet, mely egyre érdekesebb, izgalmasabb, ám aki pontosan figyeli az elvárásokat, rögtön ráébredhet, hogy költő keze műve ez, aki az életanyagból maradandót teremt, a habzó masszából pedig kiemeli és felmutatja, amit öröknek vél.

SÍKI GÉZA